

- Maha Yahya, Alev Çınar & Srirupa Roy, *Visualizing Secularism and Religion: Egypt, Lebanon, Turkey, India*, Michigan: The University of Michigan Press, 2012, 348 p.

Değerlendiren: Yusuf Ziya Gökçek*

Sekülerizm, analistlerden ziyade teorisyenlerce tartışılmış ve çalışılmış bir konudur. Sekülerizme aydınlanmacı bir temayülle yaklaşan teorisyenler, kavramın evrensel çapta belirleyici olduğu düşüncesini ilke kabul etmiş ve onu, yedeklerinde olan demokrasi ve liberalizm gibi ana ideolojik yapıların bir ön şartı olarak düşünmüşlerdir. Sekülerizm çalışmalarının ve tartışmalarının düğümlendiği yer de burasıdır.

Sekülerizm, düşünürleri, Avrupa'da da Hindistan özelinde de "onu savunanlar ya da ona derinlemesine karşı olanlar" şeklinde sınıflandırmıştır (Bhargava, 1998, s.2). "Visualizing Secularism and Religion: Egypt, Lebanon, Turkey, India" adlı kitabın ihtiva ettiği makaleler, sekülerizmin, siyaset filozoflarınca yaygın bir politik kategori gibi okunduğunu ve sosyal bilimciler tarafından ise genellikle siyaset kurumlarının, aygıtlarının kurucu temel ideolojik prensibi olarak görüldüğünü göstermektedir.

Editörlüğünü Maha Yahya, Alev Çınar ve Srirupa Roy'un yaptığı kitap henüz Türkçe'ye çevrilmemiş ve fakat dünyada sekülerizmle ilgili önemli özgül ağırlığı olan derleme bir eserdir. Bünyesindeki tüm yazarlar, sekülerizmin içinde barınan ideolojinin devlet eliyle dönüştürülerek günlük yaşamın düzenlenmesinde hükümferma eden bir kamu söylemi oluşturma adına normlaştırıldığının ve bu bağlamda sosyal bilimin başat bir unsuru hâline getirildiğinin altını çizmektedir.

Sekülerizm konusunun önemli ismi Talal Asad, sekülerizm okumasını yerel müeyyideler ve dinî kodlardan kaynaklanan farklılık etrafında değil, kamu söylemini ve pratiğini şekillendiren politik kimliği ve ideolojiyi merkeze alarak sürdürmek gerektiğini söyler. Asad'ın vurguladığı alan yaşanan, deneyimlenen bir sekülerizm olmaktadır. Böylelikle sekülerizmin dinle kutuplaştırılarak ele alınmasının bir yanlısamaya yol açabileceğini hatırlatan Asad, bunun aksine iki olgunun tarihsel açıdan iç içe geçmişliğini vurgular. Asad, kavramın kökenini araştırırken onu "Seküler ne dinin ardından gelen bir sürekliliktir (ayrıca) ne de ondan bir kopuştur; kökeni itibarıyla sekülerizm ne biriciktir ne de tarihi açıdan süreklidir." şeklinde betimler (Asad, 2007, s. 25).

Son yıllarda dünyada reel olarak hâkim erk yapılarının uyguladığı seküler politikalar varlıklarını devam ettirebilmek için ulus milliyetçiliği içeren din temelli "Siyasal İslam" ve "Hindu Milliyetçiliği" gibi alternatif paradigmalara üretmiştir. Bu tür hareketlerin artışı, sekülerizmin normatif değeri, anlamı ve etkinliği gibi mefhumları yeniden düşünürmeye başlamıştır.

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sinema Anabilim Dalı.

Kitap, bu yeni tartışmayla beraber sekülerizmi; farklı tarihsel, politik, kültürel bağlamda yer alan Hindistan, Lübnan, Türkiye ve Mısır örnekleri üzerinden inceliyor. Bu bağlamda benzer tarihsel süreçlerden geçmiş dört farklı coğrafyayı inceleyen makaleler, dinin hayatın her alanında etkin olarak yer alması karşısında, muktedir elitin sekülerizmi gerek üstyapı olarak inşa eden gerekse bir alt metin olarak içerimleyen mücadelesini konu alıyor.

Kitapta yer alan on iki makale, "Performances, Mediations, Politics of Spaces and Symbols" adlı üç ana başlığın altında yer almaktadır. İlk sırada yer alan "Performance" bölümü, toplumun resminin ve temsilinin dinî/seküler normları, pratiklerin yaratımı, üretimi ve yeniden keşfi üzerine kuruludur.

Bu bölümüm ilk makalesi, "Subversion and Subjugation in the Public Sphere"de Çınar, Türkiye'de Kemalist paradigmanın ürettiği seküler çok boyutluluğun –ki bu; toplumsal, bilimsel, siyasi vb. alanlara hâkim olarak gündelik yaşamı da belirleyen bir uygulama şeklinde değerlendirilir- yarattığı krizi, Müslümanların da bu krize tepkilerini ve karşı taleplerini 90'lı yıllarda patlak veren başörtüsü meselesi üzerinden inceliyor. Jürgen Habermas'ın burjuva merkezli "kamusal alan"ında nasıl ki diğer toplumsal yaşam taleplerine dikkat edilmiyorsa, benzer şekilde Çınar da Türkiye'deki "belirlenen" kamusal alanda karşı, direngen tonlar taşıyan seslerin ve toplumsal tabanların varlıklarının temsil edilmediğini vurguluyor. Çınar, kurduğu denklemin bir tarafına Türkiye'deki devlet elitini ve hâkim paradigmasını diğer tarafına ise yeraltından yer üstüne bir temsil seyrizleyen Müslüman tebaayı koyuyor ve başörtü meselesi üzerinden Türkiye gerçeğini oluşturan iki gücün karşı karşıya gelişlerini irdeliyor.

Çınar, Türkiye'de kılık kıyafet devriminin en sembolik uygulaması şapkadan bu yana Cumhuriyet'in tebaası üzerinde bir beden politikası geliştirmesinin karşısına, Refah Partisi'nin de kadınlar üzerinden yürüttüğü başörtü mücadelesini koyarak iki zıt yaklaşımın benzer yöntemleri paylaştığını dile getiriyor. Bunu yaparken Refah Partisi'nin başını çektiği bu mücadelenin eğitim hayatında Müslüman kadının temsilinin yasaklanmasıyla başlamasının üzerinde durmayan Çınar, kadın üzerinde tecessüm eden bir uygulamanın yine o kadarlık bir alanda bulunduğu karşı tepkiyi genelleyerek bu sonuca varıyor. Yazıda zımnen iki tarafın da geliştirdiği "beden politikası"nın varlığında kaybeden tarafın kadınlar olduğu, kadınların da imajinatif varlıklar olduğu vurgusunu yapıyor. Çerçeveyi devleti yöneten seküler erk ve karşı talepte bulunan Müslüman tebaanın benzerliklerini gösterecek şekilde ayarlayan Çınar, Müslüman kadınların başarılarını örtme taleplerini sadece karşı kamunun muhalif bir çıkışı şeklinde değerlendirerek beden imajı söyleminden besleniyor ve ontolojik olarak dayandıkları temeli görmezden geliyor.

Buket Türkmen, "Islamic Visibilities, Intimacies and Counter Publics in the Secular Public Sphere" başlıklı yazısında, Türkiye'de İslamcı tebaanın devletle yüzleşme alanlarında yaşadığı tıkanıklık neticesinde devleti düşleyen dikey bir hareketlilikten ziyade yatay bir hareketlilik çabasında olan Millî Gençlik Vakfı (MGV) ve Ensar Vakfı karşılaş-

tırması yapıyor. Türkmen, MGV'nin siyasal taleplerle kendine yer edinmesine, Ensar Vakfı'nın ise entelektüel alanda üretimi hedef almasına değinerek her iki kurumun kendi kamularını farklı donanımlarla oluşturduğunun altını çizse de karşılaştırmanın zorluğu burada bitmiyor. Zira mezkûr iki kurum, ne eşit ne de birbirine yakın ölçeklerde (toplumsal, hareketlilik vs) bulunmuyor.

Usha Zacharias'ın "Mirrors of Emancipation" makalesinde, özellikle 1980'lerde yükselen Hint milliyetçiliğinin yapıcı rollerinden birini üstlenen tarihsel destanlardan Ramayana'nın, ülkedeki dengeleri Hindu-Milliyetçi Kanada evriltmesi serüveni inceleyeniyor. 2500 yıllık Hinduizm'de önemli destanlardan biri olan Ramayana, 1980'li yılların sonlarında bir TV dizisi olarak gösterilmeye başlandı. Bu makalede, TV dizisinin sadece bir dizi olmadığına altı çizilerek Ramayana'nın gösterilen hikâyede önemli ideolojik müdahalelere maruz kaldığını görüyoruz. Zacharias, TV dizisinin yükselen Hint milliyetçiliğinin de etkisiyle dinle seküler zeminde yeniden ilişki kurarak farklı tonda bir milliyetçilik yakaladığını vurguluyor.

Ramayana dizisindeki en önemli müdahale, destanın orijinalinde yer alan Uttara Ramayana kısmının çıkartılmış olması. Bu kısımda, ülkede yer alan kast sisteminin alt katmanlarında bulunan Balmiki toplumunun egemen olacağına ilişkin bir hikâye bulunmaktadır. Uttara Ramayana'nın dizinin çekim senaryosundan çıkartılması, Hindistan'ın kuzeyinde yaşayan topluluğu harekete geçirdi. Ama Balmiki'nin temsiliğin devlet ve sinema eliti nezdinde karşılığı olmaması, Balmikilerin, dizinin çıkartılan kısmı Uttara Ramayana'yı kendi oyuncularıyla icra etmelerine neden oldu. Makalede zikredilen bu olay, Sekülerizmin bir ülkede yerleşik hâle gelebilmesi için dinle temasta bulunması ve dinin de diğer okuma biçimlerine "daha yumuşak geçişlerle" değinmesi gerekliliğini bir kez daha somut şekilde gösteriyor.

Gizem Zencirci, "Secularism, Islam, and the National Public Sphere" adlı makalesinde 28 Şubat öncesi yaşanan İslamcı ve Neo-Kemalist toplulukların anma toplantıları üzerinden Sekülerizm-İslam çatışmasının nasıl gün yüzüne çıktığını anlatıyor. Türkiye'de Sekülerizmin alanını genişleten en önemli düşünsel kırılmanın, laikliğin idari olarak etkin bir mekanizma olarak devşirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Laiklik, Türkiye'de kendini, dini nasıl kontrol ettiği ve onunla ne tür ilişki kurduğu üzerinden tanımlanmaktadır. Zencirci'ye göre hegemonik laiklik; dinî bilgi, eylem, duyuş ve kimlikleri baskılamaktadır.

Yazar, makalesinde Cumhuriyet, Zafer ve Çocuk Bayramları'nda kendini yeniden kuran bir devlet Sekülerizmi karşısında, karşı kamusal alanın mukimleri olan İslamcılarını ya da İslamcı partiye oy atanların yâd ettikleri Kudüs Günü, Şehitler Gecesi gibi özel günlerin, muhalif bir gündemi merkeze koyuşlarını ele alıyor. Bu bağlamda 28 Şubat postmodern darbesinin şiddetiyle ters yüz edilen muhalefet çizgisi, melezlenerek yeni bir dizge oluşturuyor. Zencirci'nin, bu dizgeyi anlamlı kılmak için AK Parti Hükümeti'nin eski Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik'ten yaptığı 19 Mayıs anmalarına ilişkin alıntı, oldukça açıklayıcı: "Ulusal anmaların ilgası için bir çabayı kastetmedim, kutlamalar statlarla

mahdut olmamalı." Postmodern darbe öncesi seküler ve Müslüman tebaalar muhalif bir bayram algısını yaşatırken hegemonik laik bayram gündemini durdurma girişiminde bulunan AK Parti iktidarı, aldığı tepkiler sonucunda geri adım atmıştır. Bu olay, uzlaşmaz kimlikten seküler iradenin farkındalığıyla yeni bir kimliğin oluşturulma sürecini betimleyen iyi bir örnek-olaydır. Zencirci, bunun yanı sıra seküler kanadın kendi içinde askeri hegemonik yapıdan popüler sivil bir yapıya dönüşümüne de değinmekte ve bu süreci, yine bayram kutlamaları üzerinden ifade etmektedir. Zencirci'ye göre askeri selamlaşmalarla geçen resmî bayramlardan konserli, eğlenceli kutlamalara yönelme hâli, kamusal alanda etkinleşen ve popülerleşen İslami söylemin etkisine karşı bir tepki neticesinde ortaya çıkmıştır.

Kitabın ikinci bölümü olan "Mediations", Amit S. Rai'nin "Mediating Secularism" makalesiyle başlıyor. Rai'nin makalesinde Hindistan'ın Mumbai kentinde yaşanan ve faili meçhul addedilen; ama medya tarafından fail olarak apaçık Müslümanların gösterildiği saldırıları ve bu olaylarda daha da keskinleşen seküler bir düzenlemeden yana olan bir imaj rejimini teşrih ediyor. "Görevimiz Keşmir" filmi üzerinden problematik üretilen makalede, filmin bir yandan Müslümanları "terörist" kimlik parantezine aldığı diğer yandan ise Hindistan tarafını tutan Müslüman kimlikleri yücelttiği ifade ediliyor. Yazar, benzer şekilde Hint sekülerizminin Müslüman duyarlılıklarına yönelik önleyici imaj çalışmasını ve devletin rezervine yavaş yavaş eklenme gibi bir retoriği ifşa ediyor.

İkinci bölümün ikinci makalesi "The New Kid on the Block"ta Samia Mehrez, Mısır sinemasının son dönem konuşulan filmlerinden "Bahibb Cinema (Sinema'yı Seviyorum)"yı, ülkedeki Kıpti toplumun sekülerlikle imtihanı şeklinde yorumluyor. Çoğunluğu oluşturan Müslümanları da denklemin içine katarak din-sekülerlik mücadelelerini boyutlandırıyor. Makalede, Mübarek dönemine denk gelen filmin Mısır'da Kıpti dindarları öfkeliendiren; ama "metafizik" olanın da eleştiriye dâhil edilmesiyle kapsamı genişleyen bir imaj rejimi olduğu vurgulanıyor. Makalede ayrıca, bu filmin aralarında bir iletişim payının pek bulunmadığı Müslüman-Hristiyan toplumlarının birbiriyle ortak tepki vermesinin de önünü açtığını söylenmesi, ilginç bir anekdot.

Bölümün üçüncü makalesi, Ayşe Öncü'nün "Talk Television"ı, Ayşe Özgün'ün Yaşar Nuri Öztürk'le yaptıkları talk show programı üzerinden 28 Şubat sürecinden sonra yaratılan laik Müslüman melez kimliğini irdeliyor. Yazar, sekülerizmle melezleştirilen ve "metni" eksene alarak "çağcıl" yorumlamaları salık veren formattaki bu yeni "İslami" kimlik yaratımını, "neo-liberal" bir anlayışla ilişkilendiriyor. Bu "çağdaş" perspektif neticesinde, devlet sekülerizmi lehine okumalar yapılabilecek bir seküler-dini melez kimlik yaratımında bulunmaktadır.

İkinci bölümün son makalesi ise "The Visual/Textual Marginalisation of 'Muslim Women' in Secular Democratic India". Sabina Kidwai'ye ait makalede, Hindistan yazılı basınında 1980-90 yıllarında yer alan Müslüman kadınların çeşitli ama daha çok, dinin merkeze ve hedefe alınmasıyla kritik edilen kimlikleri ve bu kimliklerin "üst" bir referans alanı olan Sekülerizmle sınınmalarını konu edinen haberlere odaklanılıyor.

Kitapta yer alan "Politics of Spaces and Symbols" başlıklı bölüm, dördüncü ve son bölüm. Bu bölümde Sekülerizmin mekân içerisinde kendi farkındalığını nasıl oluşturduğu, imgeler üzerinden kendini hâkim paradigma olarak nasıl konumlandığı inceleniyor.

Dördüncü bölümün "Building Cities and Nations" adını taşıyan ilk makalesi, Maha Yahya'ya ait. Makalede; Hindistan, Türkiye ve Lübnan örneklerinden hareketle devletlerin, özellikle bağımsızlık mücadelelerinden sonra, din ile mesafeli ya da dine rol biçen otoriter ideolojilerini, anma törenleri ve inşa ettikleri kamu-devlet binaları üzerinden gerçekleştirdiklerinin altı çiziliyor.

Bölümün ikinci makalesi olan ve Güven Arif Sargın'ın yazdığı "Sincan, A Town on the Verge of Civic Breakdown", Cumhuriyet'ten sonra devlet tarafından yeniden yapılandırılan Ankara'nın, "Taşra sekülerizm için kilittir." Şiarıyla, yükselen İslami harekete karşı Sincan'da yürüttüğü tankları konu ediniyor. Yazar, meşruiyetini ilçede düzenlenen "Dünya Kudüs Günü"nden alan darbeyi mekân ve anmalar çerçevesinde inceliyor.

Bölümdeki üçüncü makale "The Secular Icon"da Karin Zitzewitz, kadim Hint uygarlığında yer alan tanrı-kral Ram imgesinin nasıl bağımsızlık sonrası ülkede seküler-Hint milliyetçisi bir yere evrildiğini, Subramanyan adlı ressamın pratiklerinden yola çıkarak anlatıyor.

Bölümün ve kitabın son makalesi "Spatial Representation of Sectarian National Identity in Residential Beirut"da ise Sune Haugbolle, uzun zaman ülkedeki iç savaşın en görünen mekânı ve kimlik temsili olarak en fazla çeşitliliğin bulunduğu yer olan başkent Beyrut'taki duvar yazıları ve afişler üzerinden Marunî, Şii, Sünni ve Hristiyan toplumlarının dindar-seküler ayrımını gösteren dışavurumlarına eğiliyor.

Sonuç olarak kitap, sekülerizm çalışmalarında Batı tecrübesinin yanı sıra bir zamanlar kolonize edilmiş eski merkezlerin de deneyimlemelerini dikkate alarak hem alan içi hem de arazi çalışmalarını önemsemektedir. Kitabın tamamındaki hâkim düşünce, sekülerizmin, devletsiz ve dinsiz olamayacağı şeklindedir. Çalışılan 5 ülkede de bağımsızlığın kazanıldığı andan itibaren dine ve dinin ürettiği kavramlara, vaat ettiği yaşam biçimine karşı sekülerizm yanlısı devletlerin ihtiyatlı, mesafeli ve baskılayan bir profil ürettikleri görülmektedir. Kitapta, bağımsızlığını kazanan ülkelerin, daha sonraki sorunlu bir ilişki düzeyi tutturdıkları din ile kendilerine yeni bir taban kazandıran bir meşruiyet düzeni yakaladıkları da görülmektedir. Burada laikliğin matematiğinin ve dinin kimyasının "zorla" ya da "rıza üretilerek" birleştirilmesiyle neo-seküler boyutlar yakalanmıştır. Kitap bu arka plan ve farklı okumalarla sekülerizm çalışmalarında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Kaynakça

- Asad, T. (2007). *Sekülerliğin biçimleri - Hristiyanlık, İslamiyet ve modernlik*. İstanbul: Metis.
- Bhargava, R. (Ed.). (1998). *Secularism and its critics*. New York: Oxford University Press.